

Prvky literárneho agrarizmu a utopizmu v románe Mila Urbana *Hmly na úsvite*

Tamara Janecová

JANECOVÁ, T.: Elements of literary agrarianism and utopianism in Milo Urban's novel *Mists at dawn*

SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 71, 2024, no. 5, pp. 524-542

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2024.71.5.6>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8873-6965>

Keywords: Milo Urban, *Mists at dawn*, literary agrarianism, “new world”

The aim of the article is to analyse the elements of literary agrarianism in the novel *Mists at dawn* (1930) by Milo Urban (1904 – 1982). Typical elements of literary agrarianism include the idealisation of the peasant life, the mythologising of the land and agricultural work, nationalism, the relationship between humanity and nature, the contrast between town and village, and the individualism of the peasant. An analysis of these elements reveals the broader socio-political and cultural context of Urban's novel, highlighting its ties to literary ruralism, the Heimatroman genre familiar in German-language literature, and both communist and radical nationalist visions of the “new world” and the “new man”. The article places special emphasis on the novel's utopian elements, particularly in the depiction of Adam Hlavaj's home environment. Utopianism is represented through such typical attributes as liminality, exclusivity, otherness, and creativity. In addition to its literary aspects, the work is also interpreted as a source reflecting a certain stage in the development of Milo Urban's worldview. The footnotes to the article enrich the interpretation with annotated excerpts from Urban's journalism, which explore the same themes and ideas found in the novel.

Kľúčové slová: Milo Urban, *Hmly na úsvite*, literárny agrarizmus, „nový svet“

V roku 1930 vyšiel Milovi Urbanovi (1904 – 1982) v poradí druhý román s názvom *Hmly na úsvite*, ktorým nadviazal na svoj románový debut *Živý bič* (1927) a zobrazil v ňom povojnový vývoj slovenskej spoločnosti na pozadí tematizácie života oravskej dediny Ráztoky. V čase uverejnenia románu mal dvadsaťšesť rokov a bol už uznávaným slovenským spisovateľom.

Pri pohľade na literárny život dvadsiatych rokov je zjavné, že Urbanova literárna kariéra bola vskutku strmá. Uznanie si získal predovšetkým svojou románovou prvotinou, ale aj vďaka novele *Za vyšným mlynom* (1926) a zbierke poviedok *Výkriky bez ozveny* (1928). O jeho popularite svedčí tiež vysoký počet ohlasov na *Hmly na úsvite*: do roka po uverejnení románu sa ich v tlači objavilo tridsať, pričom hneď v roku 1930 naň reagovali najvýznamnejší literárni kritici ako Ján Igor Hamaliar, Ján Elen Bor, Andrej Mráz, Dobroslav Chrobák či Daniel Okáli (súpis ďalších ohlasov Mikitová 1994: 10–12).

Postoje k Urbanovmu druhému románu boli rôznorodé. Príkrehšie hodnotenie sa objavovalo najmä v recenziách davistov, ktorí ľudovú vzburu v závere *Živého biča* považovali za signál svetonázorovej blízkosti autora a azda aj preto venovali takú pozornosť voľnému pokračovaniu príbehu Ráztočanov v *Hmlách na úsvite*. Ideové smerovanie románu, najmä metafyzické ideové vytriezvenie protagonistu, spočiatku presvedčeného komunistu, ich ale, prirodzene, sklamalo.

Istá miera kritiky zaznievala aj od konzervatívnych recenzentov blízkych Hlinkovej slovenskej ľudovej strane: rovnako ako davisti, hoci z iných pozícií, nesúhlasili so spoločensko-politickými ideami, ktoré román načrtával. Zjednodušene možno hlavné výhrady recenzentov zhrnúť nasledovne: ľavičiarom sa javili *Hmly na úsvite* príliš abstraktné a mystické, pravičiarom zas v knihe prekážali autorove sympatie ku komunistickým ideám, dešpekt voči klerikalizmu a tvrdá kritika mnohých aspektov ľudáckej politiky.¹ Román neprezentuje jeden ucelený svetonázor, z čoho vyplývali protichodné interpretácie recenzentov, a to tak románového posolstva, ako aj politických postojov samotného M. Urbana.

V porovnaní s Urbanovou prozaickou tvorbou dvadsiatych rokov sa spoločensko-politické zameranie románu *Hmly na úsvite* javí ako najpodstatnejšia kvalitatívna zmena v rámci autorovej poetiky. Tento aspekt významne ovplyvnil jazyk diela a jeho celkovú konštrukciu. V pláne postáv možno identifikovať dve základné kategórie: na jednej strane sú Ráztočania, teda vidiečania, a na druhej strane predstavitelia mestskej kultúry ako politici, podnikatelia a podobne. Urbanov talent v portrétovaní „jednoduchých“ oravských sedliakov bol badateľný už v románovom debute aj krátkej novelistike a patrí medzi silné stránky i v knihe *Hmly na úsvite*. Pokúsil sa v nej prekročiť hranice úzkeho dedinského priestoru a komplexne stvárniť spoločenskú atmosféru druhej polovice dvadsiatych rokov v prvej Československej republike. V dôsledku tejto ambície obsahuje román aj veľké množstvo vedľajších postáv zastupujúcich rôzne vrstvy československej spoločnosti, pričom, najmä pokiaľ ide o „vyššiu“ vrstvu, M. Urban sa neraz uchýľoval k tézovitosti a psychologickéj redukcii postáv, ktorých funkcia je predovšetkým v reprezentácii prvkov spisovateľovho ideologického konštruktú.

1 „Autor pre lásku k biede komunistické hnutie do naozaj sympatického svetla postavil. A toto je, s čím nám nemožno súhlasiť!“ (Schultz 1930: 93–94); „čitateľ môže mať dojem, že náboženstvo a nacionalizmus sú uvedené v knihe len jako hať zdravého sociálneho a hospodárskeho vývoja“ (Körper 1930: 94).

526 Konštatoval to aj Július Noge, podľa ktorého sú postavy zo sféry politiky v porovnaní s dedinčanmi „väčšinou určené a dané jednorozmerne. Nie sú zapojené do vzťahov dediny, do vzťahov k prírode, do systému hodnôt, ktoré reprezentuje zvyk, tradícia i symbolika dedinského života, [...] nie sú zapojené osudovo, ale len „účelovo““ (Noge 1983: 223).

M. Urban si bol vedomý posunu svojej tvorby smerom k politizácii. Ako uvádza Dobroslav Chrobák: „Milo Urban ešte pred vydaním *Hmiel na úsvite* povedal mi pri akejsi príležitosti: ‚Povedal som si svoje. A čerta mi záleží na tom, či som to povedal dosť umelecky‘“ (Chrobák 1930: 5-6). V jeho románe je bez pochyby badateľná výrazná orientácia na mimoliterárnu skutočnosť a takáto koncepcia textu sa „nezaobíde bez zvýšeného tlaku na percipienta, ktorého chce prozaická výpoveď zasiahnuť nielen estetickým účinkom, ale aj sociálnym posolstvom, zaangażovaním na problémoch vonkajšieho sveta“ (Rakús 1988: 45). V takomto type diel sú v oveľa vyššej miere zrejmé mimoumelecké a ideologické zámery autora.

V rámci dejín literatúry sa Urbanovmu dielu venovala pozornosť prevažne z čisto literárnych východísk. Medzivojnovú Urbanovu prózu možno v zhode s Oskárom Čepanom zaradiť medzi vitalisticko-iracionálnu verziu expresionizmu (Čepan 1977: 22). *Hmly na úsvite* však práve z dôvodu zvýšenej ideologickej predstavujú vhodný materiál pre výskum prítomnosti prvkov literárneho agrarizmu, ktorý ako pojem rozhrania literárnej a mimoliterárnej skutočnosti môže pri výskume medzivojnovnej spoločenskej prózy priniesť nové interpretačné súvislosti a kontexty.

Ruralizmus a literárny agrarizmus

Jaroslav Med označil za základné ideové východisko pri konštituovaní ruralizmu, fenoménu aktuálneho najmä v 19. a 20. storočí, stret modernity s dovtedajšími prevládajúcimi tradíciami, teda určitú deštrukciu dobových hodnôt. Spoločensko-sociálnou paradigmou nastupujúcej modernity bol liberalizmus s mechanizmami voľného trhu, kľúčovými boli princípy prosperity a úspešnosti (Med 2005: 12). Ruralizmus reflektoval „protipohyb“ voči modernizačným tendenciám. V európskom kultúrnom kontexte sa ruralistické tendencie rozvíjali v dvoch líniách. Jedna sa prikláňala k regionalizmu, zdôrazňovala svojráznosť vidieckeho života a roľníckeho stavu, druhá vychádzala z hlbokého spojenia medzi človekom a pôdou a smerovala k mýtizácii prírody a pôdy ako zdrojov života a osudových konštánt ľudského bytia, pričom „obě tyto linie sa v menší či větší míře prolínaly, tak jak se regionální stávalo obecně lidským, tak vrůstala specifika regionu do obecných hodnotových souvislostí“ (Med 2005: 12).

Ruralizmus v kontexte slovenskej medzivojnovnej literatúry má korene v nemeckom kultúrnom prostredí. Literatúra s vidieckou tematikou dokumentovala presadzovanie agrárneho kapitalizmu a s ním súvisiace procesy ako premena vidieka smerom k nájomnej práci a formovanie roľníckeho proletariátu, odliv obyvateľstva z vidieka do miest, problematiku industrializácie, urbanizáciu a stále výraznejšiu závislosť poľnohospodárstva od celkového hospodárskeho cyklu – konjunktúr a kríz (Höhne – Kubů – Šouša 2014: 14-15). Kľúčovým žánrom reflektujúcim uvedenú problematiku bol v nemeckojazyčnom prostredí takzvaný

Heimatroman.² Vývin tohto žánru v nemeckej literatúre reprezentujú v prvej fáze diela Jeremiaša Gotthelfa (1797 – 1854) z tridsiatych až päťdesiatych rokov 19. storočia. J. Gotthelf sa vymedzuje voči „radikálnemu liberalizmu, spekulantstvu, mestským formám života, ničení náboženstvá a mravů, alkoholizmu, kriminalite, sexuálnym výstrednostem“ (Höhne – Kubů – Šouša 2014: 15). Druhá vývinová fáza žánru *Heimatroman*, reprezentovaná dielami autorov ako Ludwig Anzengruber (1839 – 1889), Gustav Frenssen (1863 – 1945) a Ludwig Ganghofer (1855 – 1920), zodpovedá približne obdobiu medzi vznikom Nemeckého cisárstva (1871) a koncom prvej svetovej vojny. Popri sociálno-kritických pozíciách sa v tomto období už objavujú aj nové tendencie, charakteristické pre medzivojnové obdobie, ako antiindustrializmus, antimodernizmus, antiintelektualizmus, takisto antisemitizmus, kult germánstva, militarizmus, teda to, čo priviedlo *Heimatroman*, najmä jeho hlavný prúd, k nacionalizmu a ideológii „Blut und Boden“ (Höhne – Kubů – Šouša 2014: 16).³ Práve táto ideológia predstavuje extrémne vyústenie agrárnej politiky v Nemecku.

Agrarizmus je tak popri ruralizme vnímaný predovšetkým ako politický pojem, respektíve koncept umiestňujúci roľnícky stav do centrálnej pozície v spoločenskom a hospodárskom živote. Slovenský variant politického agrarizmu rozvíjal v dvadsiatych až tridsiatych rokoch 20. storočia najmä Milan Hodža (1878 – 1944), spočiatku v rámci Slovenskej národnej strany, potom ako súčasť ideológie Agrárnej strany (Šútovec 2019: 12–14). Prvky agrarizmu však možno identifikovať nielen v politických a publicistických, no takisto v umeleckých textoch daného obdobia.

Pojem literárny agrarizmus použil v štúdiu o slovenskom roľníckom románe historik Roman Holec (2014b). Vo výskume dejín slovenskej literatúry to nie je zaužívaný pojem, no ponúka zaujímavý interpretačný kľúč k výkladu a kontextualizácii Urbanovho románu v širších (stredo)európskych literárnych rámcoch. Literárny agrarizmus súvisí s ruralizmom ako umeleckým smerom, ktorý „vycházel z nadčasových ideálů [...] selství: z křesťanství, úcty k tradicím, rodině, rodu, regionu, z lásky k půdě. Těmito ideály chtěli ruralisté ochránit národ před mravním rozkladem vyvěrajícím z lidské nezakořeněnosti, ze zhoubního vlivu městské kultury a technické civilizace“ (Vlašín 1977: 170). Ruralizmus sa pomerne bohato rozvinul v rámci stredoeurópskeho priestoru v nemeckom a českom prostredí (Veberová 2014; Macura 1977),⁴ no na Slovensku bola situácia mierne odlišná. Podľa R. Holeca to súviselo najmä s vývojom politického agrarizmu, ktorý na Slovensku nemal ani zďaleka také dlhé a bohaté tradície ako v Česku. Dedinská a roľnícka tematika síce bola v slovenskej literatúre kľúčová, no nevyvíjala sa

2 V slovenskej ani českej literárnej vede nie je preklad tohto pojmu ustálený, objavujú sa varianty ako vlastenecký rurálny román, román z domoviny, literatúra domáceho svojrázu. Z dôvodu neustálenosti prekladu používam pojem *Heimatroman* v jeho pôvodnej nemeckej podobe.

3 Ideológia „Blut und Boden“ (v slovenskom preklade „krv a pôda“) „považuje krv za prejav pôvodu a rasy, pôdu za živiteľku, domov a predpoklad života, súčasne však za znak životného priestoru. Roľník bol prazákladom národa a pôda priestorom, na ktorom od nepamäti pracoval. Rasizmus a nacionalizmus boli teda prirodzeným sprievodným javom tejto ideológie, ktorú cieľavedome kultivoval nemecký národný socializmus“ (Holec 2014a: 614–615).

4 K predstaviteľom českého literárneho ruralizmu patrili Antonín Matula, Jan Čarek, Josef Knap, František Křelina, Jan Vojtěch Sedlák, Václav Prokůpek, Zdeněk Rón, Vojtěch Martínek. V tridsiatych rokoch 20. storočia sa ruralisti prezentovali verejnosti aj monografiou J. Knapa *Literatura české půdy* (1939) a radom zborníkov, napríklad *Básníci selství* (1932) či *Tváří k vesnici* (1936) (Macura 1977: 331).

528 v úzkom vzťahu so slovenským politickým diskurzom. Znak literárneho agrarizmu preto nadobudli v slovenskej literatúre „podstatne univerzálnejší charakter a rozsah [...], širšiu pestrosť a variabilitu jednotlivých textov“ (Holec 2014b: 548). Hoci v slovenskej literatúre nevznikol literárny agrarizmus v čistej podobe, s jeho ideovými postulátmi pracovalo množstvo medzivojnových próz, „pričom – a to bude vyslovene slovenským špecifikom – obsiahli celé politické spektrum“ (Holec 2014b: 553): na jednej strane možno jeho prvky identifikovať v dielach ako *Vítazný pád* (1929) Petra Jilemnického (1901 – 1949), na druhej strane aj v románe *Svet na trasovisku* (písanom v rokoch 1945 – 1947, no vydanom až v roku 1960) Jozefa Čigera-Hronského (1896 – 1960). Je zaujímavé, že autorom ľavicového i pravicového presvedčenia umožňovala slovenská a dedinská zakotvenosť dospieť z úplne odlišných ideových východísk k obdobným obrazom a symbolom, spätým s literárnym agrarizmom (Holec 2014b: 561). Za kľúčové aspekty literárneho agrarizmu označil R. Holec adoráciu roľníckeho stavu, mýtizáciu pôdy a práce na nej, nacionalizmus, vzťah človeka a prírody, vzťah mesta a dediny, individualizmus roľníka („agrarizmus odmietal kolektívne vlastníctvo socialistickej doktríny“, Holec 2014b: 571), problematiku (pokrvného) rodu a viery. S ohľadom na to je cieľom mojej štúdie analýza a interpretácia literárneho stvárnenia vyššie uvedení ideologických konštánt v Urbanovom románe *Hmly na úsvite*. Vychádzam z jeho prvého vydania z roku 1930.⁵

Hmly na úsvite

M. Urban zobrazil v románe dedinu Ráztočky v prvých rokoch po vzniku Československej republiky, pričom akcentoval počiatočné nadšenie Slovákov z pádu starých uhorských poriadkov. Využíjúc priaznivé podmienky pre súkromné podnikanie, Ráztočania „zabúdali na pluhy, zabúdali pomaly na zem“ (Urban 1930: 20), otvorili si obchody s rozličným tovarom a viacero krčiem. Ako naznačuje názov prvej kapitoly tematizujúcej tieto procesy, *Sklamanie*, príbeh ľahkého a rýchleho zbohatnutia sa neodvíja podľa naivných predstáv podnikateľsky neskúsených dedinčanov. Rýchlo medzi nimi „zavládol strach a zmätok. Nevyznajúc sa v obchodovaní a v rozličných jeho ťahoch, nemajúc nijakého obchodného vzdelania, ani zmyslu pre také niečo, videli v sústavnom krachovaní akúsi zlomyseľnú, nadprirodzenú moc, tajomnú osudovosť, ktorá sa uvzala i prenasledovala ich s huževnatosťou poľovníckeho psa“ (Urban 1930: 94). Situácie chaosu a neistoty, ktoré sprevádzajú zásadnú spoločenskú zmenu po konci svetovej vojny a v prvých rokoch existencie nového štátu, spája M. Urban s politickým oportunizmom rozličných politických strán. Ukazuje, ako ju demagogicky využívajú vo svoj prospech – potenciálnym voličom ponúkajú jednoduché vysvetlenia i riešenia problémov, pričom aktivizujú najmä emocionálnu rovinu ľudí a za pôvodcu daného stavu zvyknú označovať nejaký typ „nepriateľa“.

Celkovo už prvá kapitola teda otvára tému, ktorá by mohla byť obsahom publicistického komentovania aktuálneho spoločenského diania. Zodpovedá tomu aj narácia, kde dominuje autorský rozprávač, neraz ponechávajúci postavy a dej akoby bokom, zatiaľ čo čitateľovi predostiera syntetizujúci výklad príčin

5 M. Urban v neskorších vydaniach román výrazne prepracúval a skracoval.

a následkov spoločenských javov. Tieto publicistické pasáže s oslabenou literárnosťou sa striedajú s pomerne presvedčivými psychologickými portrétmi jednotlivých hrdinov a lyrizujúcimi časťami, často venovanými práve motívom pôdy.

M. Urban na podklade súvekých spoločensko-politických problémov nastoľuje v románe ideový protiklad tradičného a nového spôsobu života slovenskej dediny. Ako podotkol J. Noge, problémové podložie prózy tvorí myšlienka, že „do pôvodného, prirodzeného spolunažívania človeka a prírody vstúpil rušivo ktosi tretí“ (Noge 1983: 226), teda moderná doba a jej vplyv na zmenu tradičného spôsobu života dediny, čo spisovateľ interpretuje ako nebezpečenstvo, hrozbu hmotného i duchovného úpadku vidieka. Z typologického hľadiska poukázal Karel Čapek na fakt, že v porovnaní s tradičným dedinským románom, ktorý máva napriek všetkým zobrazovaným neduhom pozitívne vyústenie, nový dedinský román (kam zaraďuje aj *Hmly na úsvite*) „pracuje s aspektom pokiaľ možno temným; jeho zrak je najviac poután bídou, konflikty a rozvratem, všim, čo nějak kvasí, co se nějak bortí nebo se nově prořezává do života; nedívá se po tom, co trvá, nýbrž po tom, co se děje a přeměňuje [...] pathetisuje dědinu tím, že ji líčí, jako by se ustavičně svíjela v křečích bolesti a převracela s boku na bok“ (Čapek 1935: 4). Konštatuje ďalej, že rovnako ako tradičný dedinský, folkloristický román, tak aj nový typ s jeho záujmom o negatívne aspekty života a premenu je „svého druhu umělá literární stylisace“, ktorá demonštruje, „jak je ten lid bídný, zatemnělý, zotročený, mučednický, nespokojený a zoufalý“ (Čapek 1935: 4).

Úvod románu má pre jeho celkové ideové zameranie kľúčový význam. Sujet začína scénou, ako sa starý dekan Mrva vydá na prechádzku a uvidí Adama Hlavaja orať. Obe postavy majú dôležitú prehistóriu v *Živom biči*. Opis orby je literárne pôsobivý, uplatňujú sa v ňom expresionistický dôraz na kontúry, práca s priestorovou perspektívou a metaforické ladenie orania: „Pluh, pri pluhu člověk a před pluhom velký, sivý kůň zapiera sa do zeme“ (Urban 1930: 10), a keďže Hlavaj je „na samom temeni grúňa“, zdá sa, akoby oral priamo na horizonte, „akoby chcel vytiahnuť brázdu okolo celej zemegule. Všetko akési zvážšené, vystreté a sivý kůň v záplave jarného slnka nezdá sa byť sivý; zdá sa byť biely a ohromne veľký“ (Urban 1930: 10). Ján Števček označil tento obraz tvorený dvojicou orača a duchovného pastiera za hlavnú románovú situáciu: spája ich pohľad na život presahujúci perspektívu jednotlivca. Hlavajov biely kôň, s ktorým orie, sa stáva metaforou tohto vnímania života:

„Ide, ide, vždy rovnako kráča a nemení sa. Mení sa len to, okolo čoho kráča. Okolie sa mení: príroda sa mení, ľudia sa menia; len život je ten starý, ustavične rovnaký, v tisícich zmenách sa opakujúci pevný, ľahostajný biely kôň. Ide a kadiaľ prejde, brázda sa tiahne a z brázdy rastie obilie. Ide i zašliape tu kvietok, tu trávu, tam chrústa, tam zas hniezdo iných chrobákov – drobných životov – ale jednako nestane sa nič. Kadiaľ prejde, rastie a narastie viac i lepšie, než predtým rástlo. Rastie ďalej i silnejšie, hoci rastie z prevrátenej zeme“ (Urban 1930: 13).

Mrva, zhodne so zvýšenou ideovou explicitnosťou *Hmlel na úsvite* v porovnaní s predchádzajúcou Urbanovou tvorbou, alegóriu (čitateľovi) ďalej otvorene vysvetľuje. Kôň – život „tu zašliape, tam zašliape, tu človeka, tam národ, tu ľudí, tam štáty. Také zašliapnutie, to my nazývame vojnou alebo revolúciou [...]

530 pohnojí, pripraví pôdu, aby bolo z čoho ďalej a lepšie rásť“ (Urban 1930: 14). Tieto slová vyjadrujú podstatný prvok Urbanovho vnímania ľudských dejín⁶ a v tomto zmysle prozaik chápe aj zložitú sociálno-politickú situáciu doby. V románe sa venuje vykresľovaniu najmä jej problémov, medzi ktoré zaraďuje dôsledky neúspešného podnikania na vidieku (dlhy, exekúcie), vysťahovalectvo, biedu, alkoholizmus, zaostalosť a vysoký stupeň nenávisťi v spoločnosti: „Žilo sa dnešku. Bojovalo sa pre dnešok. Nenávidelo sa zúrive, zo dňa na deň. Zo dňa na deň hľadali sa nové príčiny, nová nenávisť. Dni sa zažierali do seba ako psi, ako psi sa trhali a miesto krvi tiekli z nich, tiekla stále – nová nenávisť, zalievajúca jasné momenty rozumu“ (Urban 1930: 37).

Uvedené problémy sú však v Urbanovej koncepcii len „hmlou na úsvite“ nového veku, ktorý autor očakával a v románe vypracoval aj svoj pohľad na to, ako má vyzerat „nový človek“ nadchádzajúceho veku. Koncepcia nového sveta bola v medzivojnovom období frekventovanou témou – M. Urban to napokon sám konštatoval v časopise *Elán* v roku 1931: „Áno, som jeden z tých mnohých bezmenných, ktorí dvíhajú nos do vzduchu, vetria a hľadajú, ktorou stranou dalo by sa uniknúť z tohto zmätku, kadiaľ by sa treba bolo uberať, aby sme sa ocitli v lepšom zajtrajšku“ (Urban 1931a: 3). „Lepšiemu zajtrajšku“, teda prejavom utopickosti v románe, sa ešte budem venovať, tu len stručne poznamenávam, že (v tomto období) bola pre fašistické hnutia typická koncepcia takzvanej kreatívnej deštrukcie. Verili, že nový poriadok možno nastoliť jedine porážkou temných, rozkladných síl. Rozvíjali mýtus „tisícročnej zimy“, po ktorej má prísť jar a nový úsvit pre národ. Nový začiatok a duchovná obroda národa tvorili ústredný utopický mýtus fašistickej ideológie (Griffin 2015: 30, 39). V Urbanovom myslení sa neskôr, v priebehu tridsiatych a štyridsiatych rokov, protiklad starého a nového sveta konkrétne priblížil práve k tomuto chápaniu, získal jasne politické vymedzenie: „starý svet“ usúvzťažňoval s kapitalizmom, „plutokraciou“ (tak ako v *Hmlách na úsvite*) a „nový svet“ mal formovať takzvaný slovenský národný socializmus.⁷

Urbanove románové postavy, kňaz a oráč (Mrva a Hlavaj), ako ukazuje J. Števíček, „si uvedomujú, čo je podstata života a majú k nej blízko. Je to predstava rovnako vitalistická, a teda moderná, ako archaická. Život ako substancia

6 Variácia idey vyjadrenej metaforou koňa sa opakovane objavuje aj v Urbanovej publicistike. Napríklad v texte *Veľký pôst*, ktorý napísal v rovnakom období, keď pracoval na románe *Hmly na úsvite*. Spočiatku ho rozvíja ako úvahu o pôste z duchovného hľadiska, postupne však začne prevažovať spoločensko-kritický charakter. Za pôst označuje M. Urban čas, v ktorom vládnú kapitalistickí miliónári, kritizuje kolonizátorstvo západu. Kritika doby nadobúda apokalyptickú víziu: „My raz sami seba otrávime, rozbijeme, rozvrátime. [...] Bude to nutná, zrejma výslednica jedného veku, ktorý musí zhnúť, ktorý musí byť pochovaný hoci v troskách. Bude to smutný deň. Ruky v ňom premenia sa v uzol, v knutu. Živé sa zatne do živého. Plamene s plameňmi sa spoja, aby stvorili požiar, požiar svetový, peklo“ (Urban 1929a: 9). Zo svetového požiaru sa v jeho predstavách zrodí nový, lepší svet. Túto ideu rozvíjal aj ako šéfredaktor *Gardistu*, keď čitateľom vysvetľoval zmysel (druhej) svetovej vojny v úvodníkoch: „Aj táto vojna je jednou z mnohých foriem utrpenia“ (Urban 1944a: 1). Považuje ju však za nevyhnutnú: „Po utrpení, znášanom statočne za pravdu a spravodlivosť, musí prísť vzkriesenie, obnova, aj keby ono ako dlho trvalo“ (Urban 1944a: 1). M. Urban vníma vojnu, rovnako ako jeho románový dekan Mrva, ako proces očisty: „dnes, ako v obrovskom požiari, zhára všetka horľavina, všetko to nezdravé, čo nedorozumenie medzi národmi stvorilo“ (Urban 1944b: 1).

7 V úvodníku denníka *Gardista* o tom písal takto: „Prišli sme povedať našim farizejom a zákonníkom, že dni starého sveta sú už spočítané, že starý liberalisticko-kapitalistický spôsob myslenia, stará talmudistická morálka, naočkovaná do našej verejnosti Židmi, musí ustúpiť pravdám nového sveta aj tu pod Tatrami“ (Urban 1940: 1).

je rovnaký, mení sa len na povrchu, v okolnostiach a v ľuďoch“ (Števček 1989: 313). Riešením, ako nájsť svoje miesto a zmysel v rámci „životnej riavy“, je príklon k univerzálnym hodnotám, pretrvávajúcim naprieč dejinnými katastrofami a kataklizmami. Zatiaľ čo sa politické režimy a systémy menia, roľník a jeho práca predstavujú trvácnu hodnotu. Farár Mrva upozorňuje Ráztočanov: „Milujte zem! Zem je vaša; zem je chlieb a vaše ruky sú pre ňu. Zem bola prvá. To ostatné je hriech, ktorý žerie naše ľudstvo“ (Urban 1930: 27). Sujetový oblúk románu zodpovedá biblickému trestu za hriech vidieka, ktorý sa odcudzil svojmu pravému poslaniu, teda odcudzil sa pôde – Ráztoky i ďalšie oravské dediny postihne pred záverom prózy ničivá povodeň.

Motív pôdy a práce na nej patrí k leitmotívom románu a ako taký je kľúčovým motívom významnej časti medzivojnovnej literatúry. Ako poznamenal Milan Šútovec, vzťah k zemi mal v tridsiatych rokoch „svoj samostatný ideologický význam odvodený ešte od spomienok na časy, keď práve možnosť „mať“ zem a majetok bolo niečo vzácne a drahocenné. Vážnosť, ktorá sa takému intímne vzťahu medzi človekom a pôdou prikladala, bola reliktom ešte z čias tereziánskych reforiem a v dvadsiatych a tridsiatych rokoch tvorila aj významnú zložku ideovej výbavy slovenského agrárneho hnutia“ (Šútovec 2007: 427). V Urbanovom románe má motív zeme ideologický rozmer spomínaný M. Šútovcom. Pôda nie je len podnetom pre rozvíjanie ornamentálnych lyrických pasáží, oslavnej prírodnej lyriky. M. Urban prechádza k mýtizácii pôdy a adorácii roľníckeho stavu: Ráztočania „naučení boli hľadať svoj chlieb v jase slnka, v zemi, ktorá ich vyhodila zo svojho lona spolu s chlebom, ktorý jedli. Odvislí boli od istých zákonov, ale to neboli zákony dňa, zákony na papieri; to boli zákony zeme, života, zákony večné, pre ktoré hodno bolo žiť i zomierať. To boli oni sami, ich krv a svaly“ (Urban 1930: 137). V agrárnom diskurze sa pôda „v súlade s konfesionálnym prístupom zachytávala s neskrývanou mystikou ako „Božia dľaň“ a roľníkova práca vlastne naplňovala v pote tváre Boží zákon“ (Holec 2014a: 627-628). Tieto myšlienky vyjadruje M. Urban jazykom, ktorý charakterizuje silný lyrizmus, pátos, biblické asociácie a jazykové výpožičky, archetypálnosť a antropomorfizmus: „deň bol krásny sťa božie požehnanie, široký a hlboký, ako horské jazero. Tráva v ňom, zmáčaná rosou, pokorne čakal svižné mužské ramená, zem sa vystierala pod krok ani dľaň. Teplá, útulná prosila o almužnu ľudských chodidiel, o svätý kríž ľudskej roboty“ (Urban 1930: 51); „Stojíš na zemi, cítiš ju. Toť: bohatstvo. Vetry ťa ovievajú horské, slnko nad tebou svieta a nevezme ti ich nikto. Cítiš, ako rastieš z tej zeme, mocne, sťa dub, vieš kto si, čo si. A to ostatné... Humbug. Čert vezme panstvo, čert vezme celú ich kultúru, ale tebe spod nôh nevyvrve nikto“ (Urban 1930: 630).

Urbanov text je popretkávaný takýmito pasážami adorujúcimi pôdu a jej obrábanie, potvrdzujúcimi prítomnosť prvkov literárneho agrarizmu. Citáty ukazujú, že autor pracuje s ideovou opozíciou, kde voči pôde vnímanej ako univerzálna hodnota a istota stavia efemérnu a pochybnú kultúru „pánov“ – na motív pôdy tým konfrontačne nadväzujú idey antiintelektualizmu a odporu voči mesetským formám života, čo sú pozície, ktoré sú typické pre nemecký *Heimatroman* medzivojnovného obdobia.

„Panstvo“ a „celú ich kultúru“ v Urbanovom románe stelesňuje predovšetkým kapitalizmus („vystupňovaná túha byť a mať; byť dlho a mať veľa a ešte viac“, Urban 1930: 20). Viaceré románové situácie ilustrujú, ako kapitalizmus

532 produkuje spoločenské zlo a celkový mravný úpadok ústiaci do nemilosrdného sociálneho darvinizmu:⁸ „Zvíťazil, kto bol ruvačnejší, kto mal lepšie zuby a vedel sa lepšie zadrapiť do kožucha iného. Zvíťazil silnejší, nemilosrdnejší“ (Urban 1930: 28). Ako upozorňuje Anton Hruboň, kapitalizmus bol v ľudáckom diskurze vnímaný ako iniciátor „rozvodu s idylizovaným stáročným, roľníctvom rámcovaným spôsobom života aj ako nástroj ‚novej aristokracie‘ – nenásytných, materialistických cudzorodých živlov, ‚vyciciavajúcich národ‘“ (Hruboň 2019: 19). Antikapitalistická rétorika bola jedným „z ústredných motívov propagandy rodiny národov ‚Novej Európy‘, ku ktorej sa režim HSLS hlásil. Antikapitalizmus bol motívom, ktorým sa ľudácky režim vymedzoval voči západným, ‚peniazmi nakazeným‘ demokraciám, a taktiež voči domácejmu a zahraničnému židovstvu, ktoré vychádzajúc z tradicionalistických predsudkov kresťanskej majority spájal s ‚kšeftárením‘ a nečestne nahromadeným kapitálom“ (Hruboň 2019: 207). Tieto pozície sú zhodné s Urbanovou ideovou koncepciou *Hmiel na úsvite*. Antijudaistické stereotypy v románe reprezentuje postava bohatého advokáta Tenczera, ktorý zamestná Kristu Dominovú ako slúžku.

Nasledujúce poznámky môžu vo svetle uvedeného pôsobiť ako paradox. M. Urban, ktorý v čase písania i vydania románu pracoval ako redaktor denníka *Slovák*, tlačového orgánu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, bol voči nacionalizmu a praktikám ľudáckych politikov mimoriadne kritický. Rozprávač v románe opakovane demaskuje ich šovinistický jazyk: „Zlá, jednostranná pravda rezala v ušiach sťa píla“ (Urban 1930: 41). Ľudácky denník siahodlhými článkami k otázke jedného národa alebo dvoch národov a o odluke cirkvi od štátu opakoval „papierové problémy, ktoré fakticky neboleli nikoho a nikomu nezavadzali“ (Urban 1930: 323). V súvislosti s ľudákmi hovorí o úlisnej vznešenosti a lživej sentimentalite politických hesiel (Urban 1930: 61). Otvorene prepája nárast popularity ľudákov s takzvanou slovenskou otázkou, v ktorej strana „našla mocný agitačný prostriedok. Národne sotva upovedomené a politicky neprefíkané masy živelne prilipli k tomuto dôležitému otázniku obratne spojenému s obranným heslom katolicizmu“ (Urban 1930: 34). Podrobne zachytáva zintenzívňujúcu sa politickú radikalizáciu obyvateľstva (expresívne pomenovanú ako „zúrivý záchvat“, Urban 1930: 34), prebúdžajúci sa nacionalizmus Ráztočanov. Na pozadí silnejúceho vedomia vlastnej národnej identity sa zintenzívňuje aj vnímanie toho, čo je iné: reprezentantom inakosti v Ráztokách je nový český učiteľ Pařízek. Rozprávač ho charakterizuje ambivalentne, no v opise prevažujú pozitívne vlastnosti – oceňuje Pařízka ako tichého a pokojného človeka, ktorý v Ráztokách založil štepnicu, vysadil ovocné stromy, obyvateľov učil nové hospodárske metódy. Učiteľovu záľubu v idealizácii Jana Husa rozprávač vysvetľuje kontextom národného obrodzenia Čechov, v ktorom si, rovnako ako Slováci, nachádzali postavy minulosti v rámci romantického historizmu. Postavu J. Husa využíval ľudácky diskurz na posilňovanie protičeských postojov na pozadí katolicizmu, keďže ľudáci ho označovali za kacíra. Protičeské

8 Písal o tom aj vo svojich novinových článkoch. V texte *Neomamonizmom* sa M. Urban zaoberá témou posadnutosti peniazmi, obohacovania sa na úkor druhých. Mamonizmus spájaný s kapitalizmom podľa neho „rozkladá spoločnosť a zaviňuje ťažké, skoro neliečiteľné sociálne rany, hroziace azda celkovým rozvratom ľudstva“. Nazýva ho chorobou, ktorá má, podľa neho, pôvod v Amerike. Tvrdí, že „príčinou všetkého zla, všetkých kríz, ktoré nivočia povojnovú Európu, je nemorálny kapitalistický svetový poriadok“, hovorí o „ľudskej ziskuchtivosti, ktorá kráča cez mŕtvolu nevedomých ku svojmu cieľu“ (Urban 1928a: 1).

postoje komentuje M. Urban v sociálno-psychologickom kontexte. Problém bol podľa neho predovšetkým v tom, že „ľuďom nechcelo sa hľadať príčiny pod vlastným krovom, vo vlastných nedostatkoch, v spleti chvíľkových, nerozmyslených vznetov, keď tam mali krátke, na všetko, na každý nezdar priliehajúce slovíčko „Čech““ (Urban 1930: 35). Na margo protičeských postojov píše, že zo strany Čechov išlo o „ojedinelé, osobné prípady ľudskej nesvedomitosti, nedokonalosti úradov, rozličné chyby politikov“ (Urban 1930: 36-37), v ľudáckej politickej interpretácii však „dostali náter všeobecnosti“ (Urban 1930: 37) a vyústili do formovania obrazu národnostného a náboženského sporu.

Krajná pravica i ľavica podľa Urbana politicky profitovali na rovnakom spoločenskom probléme. Na príklade Ráztok autor demonštroval, ako nesprávne podnikateľské rozhodnutia privádzali obyvateľov na mizinu: mnohí sa zadlžovali, neboli schopní platiť dane a majetok im prepadal v exekúciách. Táto situácia vytvárala priestor pre politickú interpretáciu a ovplyvňovanie obyvateľstva: „Ľudová a komunistická strana, hľadajúca svoje politické ťažisko v tejto detskej nespokojnosti a nedôverčivosti, využila to: prvá k syteniu a posilneniu svojej nacionálnej politiky a druhá k štepeniu svojich revolučných hesiel“ (Urban 1930: 36).

V rámci kritického postoja voči ľudákom si dovoľím krátku odbočku: v románe sa objavuje postava Andreja Černovského, ktorého možno ľahko dešifrovať ako literárne stvárnenie Andreja Hlinku. Podľa dobových recenzentov, no tiež vo výklade literárnych historikov (Žilková 2006: 471) bol Černovský značne idealizovaným hrdinom. Viacerí vyzdvihovali kladné zobrazenie (napríklad Sidor 1930: 5), podľa D. Chrobáka sa tu prejavil „detsky naivný pomer autorov k Černovskému“ (Chrobák 1930: 6). Je to z môjho pohľadu prekvapivé, keďže Černovský (Hlinka) je v diele vykreslený dosť ironicky. M. Urban ho vníma ako neústupného, nekompromisného človeka „ostentatívneho záporu“ (Urban 1930: 143), ktorého temperament „v najkritickejších chvíľach strhol a odniesol za hranice triezveho rozumu“ (Urban 1930: 144), a vtedy hovoril „často vety, ktoré priamo protirečili programu jeho strany“ (Urban 1930: 265). Posmešne komentuje, ako sa Černovský nazdával, že „stačí slovo, pokyn a na mieste, kde si to on želá, zdvihne sa čosi grandiózne, čosi, pred čím pokolenia padnú na kolena a zachvejú sa v konvulzívnych krčoch tvorenia“ (Urban 1930: 144). Rozprávač rozoberá aj hlavnú slabosť Černovského, u ktorého v „povahe so stúpajúcim vekom objavila sa nová, silná struna: ješitnosť“ (Urban 1930: 317). V románe spomína noviny *Lud* (ich reálnym predobrazom boli noviny *Slovák*), kde denne vychádzali „články o jeho nekonečných zásluhách písané zakuklenými dačochcejmi“ (Urban 1930: 318). Celkovo bol M. Urban veľmi kritický ku kňazom v politike, s nespokojnosťou komentoval ich spory v novinách, vzájomné žaloby za urážku na cti. V románe sa na túto tému jadrne vyjadruje Adam Hlavaj, podľa neho má kňaz „robiť, čo kňazovi patrí a nie v bahne sa šúť“ (Urban 1930: 253), čiže má sa venovať povinnostiam a činnostiam mimo politiky. Zapredanie sa politikárčeniu na úkor duchovnej činnosti reprezentuje postava Sýkora, ktorý nahradil starého dekana Mrvu. Sýkora, ktorý sa „spreneveruje svojmu určeniu byť ‚duchovným‘ prvkom večnej paradigmy sedliackeho života“ (Števček 1989: 315), je objektom tvrdej Urbanovej kritiky.

Paralelne so zobrazovaním formovania roľníckeho proletariátu v dôsledku premeny vidieka sa M. Urban v kapitole *V betónovom klepci* zamerlal na tému odlivu obyvateľstva z vidieka do mesta a problematiku industrializácie, čo

534 je typické pre diela literárneho agrarizmu. Využil na to líniu zamilovaného páru Kristy Dominovej a Juraša Sedmíka. Signálnym prvkom literárneho agrarizmu je modelovanie mestského priestoru ako výsostne nepriateľského; autor zdôrazňuje jeho agresivnosť, bezohľadnosť. Sedmík s Kristou stretávajú ľudí na sociálnej periférii. Keď prídu do Prahy, prvú noc nezoženú nocľah, a tak chcú prespať v parku. Tam ich však zaistia policajti a noc napokon prečkajú na komisariáte „medzi opilcami, tulákmi a prostitútkami, zohnatými tej noci z pražskej dlažby. Bola to príšerná noc, či už príšerné ráno medzi neznámymi ľuďmi, ležiacimi ako drevo na zemi. Bledé, až sivé tváre, strhané ťahy, nezrozumiteľné slová splietli sa v akýsi úžasný obraz, dosiaľ neprežitého rána, ktorý kalným svojím svetlom lial sa do vedomia sta pomyje“ (Urban 1930: 437). Konkrétne situácia zvyrazňujúca sociálnu biedu sa stáva zovšeobecňujúcim obrazom odvrátenej strany mestského priestoru.

Priestor mesta pôsobí priam dystopicky. M. Urban ho prepája s kapitalistickým systémom, ktorý sa stáva ústredným a dlhodobým predmetom jeho kritiky. Do kapitoly *V betónovom klepci* v najvyššej miere zakomponoval udalosti, o ktorých v tom čase písal aj ako novinár.⁹ Pri opisovaní príchodu Kristy a Sedmíka do Prahy vytvára obrazy „degenerovanej“ vyššej spoločnosti: jeden zbohatlík v noci bezúčelne rozbije svetelnú reklamu, ďalší na námestí nezmyselne jazdí autom do kruhu a prejazdí drahý benzín. Symbolmi tejto privilegovanej vrstvy sú „miestnosti, v ktorých tieklo šampanské“ (Urban 1930: 446), luxusné doplnky ako vychádzkové palice, rukavičky, hodvábne šaty, šperky, kabelky, kozmetika, parfumy.¹⁰ Spoločenskú smotánku tu reprezentujú kapitalisti: obchodníci, priemyselníci, poslanci, vyšší úradníci. M. Urban píše o herni v Monte Carle, rulete, „podivínskych chůtkach anglických lordov, o miliónárskej štvrti v New Yorku, o obrovských banketoch a hostinách v záhradách mrakodrapov, ktoré usporiadali petrolejoví a oceľoví králi Ameriky“ (Urban 1930: 460). V jeho pohľade „to boli modly toho veku, to boli božstvá, méty, ideály“ (Urban 1930: 461). Ako kontrast voči nim stavia drastické opisy „búd“ pri novostavbách, kde sa ľudia tiesnia „v páchnucich dierach, kde by ani pes nevydržal“ (Urban 1930: 453); obraz prostitútky, ktorá sa pokúsi o samovraždu tým, že vypije roztok lúhového kameňa, naturalistické scény („spadla, ako snop na dlážku a zvíjala sa v hrozných bolestiach, podobná jašterici“, Urban 1930: 453).

Krista, ktorá so Sedmíkom čaká dieťa, pracuje v rodine Jaroslava Boháčka, poslanca Národne sociálnej strany. Táto sujetová línia vytvára priestor pre tematizáciu mnoho ráz variovaneho kontrastu prepychu a chudoby, ku ktorému

9 Rovnako v publicistike M. Urban kritizoval sociálnu nerovnosť a nespravodlivosť, poukazoval na jednej strane na chudobu, vysťahovalectvo, starostlivosť a na prepych, plesy, luxus na druhej strane: „Verte mi, keď človek vidí, ako sa tu rozhadzuje, ako sa tu plytvá a nemilobohu márne chlieb, ktorý tisíce darmo hľadajú – človek má sto chutí niekoho okradnúť, olúpiť ba i zavraždiť“ (Urban 1929b: 4).

10 V podstate totožný výpočet typických symbolov vyššej spoločenskej triedy rozvíja v novinových článkoch, kde enumeratívne vypočítava prvky garderoby (manžety, gombičky, golier, cylinder) a pokrmy (viedenské rezy, hus, kompót, tokajské, šampanské). Expresívnym kontrastom voči týmto pasážam o živote v prebytku je obraz zobrajúcich detí, ktoré prídu do kaviarne prosiť o almužnu: „Ruky zkrehnuté, tvár červená od zimy a z nohavičiek, z hodných strapatých dier, ako strašné ľudské okále čuhajú nahé, expresívne kolienka“ (Urban 1929b: 4). Podobne viní spoločnosť aj v správe *Smutný chýr* (1928). Na prípade matky, ktorá predávala na prostitúciu svoje tri maloleté dcéry, kritizuje sociálnu nerovnosť a nespravodlivosť, staví oproti sebe „veľké množstvo bratislavských lumpárni, kde sa ťažké tisíce premrhávajú za noc“, a búdy, „kde zima a hlad lomcujú telami“ (Urban 1928b: 1).

sa pridáva problém potratov sociálne znevýhodnených žien. Tristné postavenie manuálne pracujúcich žien akcentuje fakt privilegovaného postavenia domáceho miláčika Boháčkovej rodiny. Doga Nina je kotná, má všetku pozornosť aj pohodlie, zatiaľ čo tehotná Krista je exploatovaná ako lacná pracovná sila.¹¹

V Prahe sa Sedmík zamestná ako robotník na stavbe obchodného domu na Spálenej ulici, ktorý je modelovaný ako biblická babylonská veža. Pre nesvedomité plánovanie a obchádzanie noriem stavebnej firmy, ktorá sa snažila ušetriť na nákladoch, sa budova zrúti. J. Števček poukázal na metaforickú paralelu medzi pádom stavby a spoločenským úpadkom: „tak ako svet stojí na chorých základoch, tak i betónový dom, na stavbe ktorého Sedmík pracuje“ (Števček 1989: 315). Táto ideovo nosná scéna komplementárne súvisí s utopistickými tendenciami v Urbanovom románe. Je kulminujúcim bodom, v ktorom sa potvrdzuje, respektíve korunuje prozaikovo kritické poňatie mestského priestoru, jeho kultúry i doby celkovo. Pridáva sa k nemu obraz falošnej utópie, keď Ráztočania odchádzajú do zahraničia, na Západ, teda na miesta, „kde peniaze sa liali a zlato sypalo, kde dni nevtínali sa do tela a neboleli. Život tam zdal sa byť snom, krásnym, bezbolestným dobrodružstvom, upleteným z čudných náhod, z ktorých vyjdú obťažkaní zlatom, bohatstvom, podmienkou to – podľa ich názoru – k šťastiu. Bohatstvo a šťastie totiž bol u nich pojem jeden a ten istý“ (Urban 1930: 84). Ukáže sa však, že Slovákmi vysnívaná utópia, „zem zasľúbená, zem dolárov a zlata“ (Urban 1930: 420), je tiež dystópiou: Ráztočania sa vracajú zo zámoria ubiedení, okradnutí a sklamaní.

Protipól voči hodnotovo deficitným prejavom mestskej kultúry, voči kapitalizmu, dystopickej Prahe a cudzine tvorí pozitívne formovaný svet Adama Hlavaja, uplatňujúceho „politiku uvážlivého sedliaka. Je proti [...] všetkému, čo prinášajú nové časy v zjavnej podobe. Chce, aby Ráztočania robili, a robili to, čo majú v krvi, a tým je v prvom rade obrábanie zeme“ (Števček 1989: 314). Podobne Hlavajovu hodnotu a románovú funkciu charakterizoval v dobovej recenzii Ladislav Zvěřina. Podľa neho je Hlavaj „akoby čistý rozum celej dediny. Stojí všade nad jej spormi a hádkami a keď dedina po prvých prevratových radoostiach, tak rýchle vyprchavších, zovrie zášťou a nespokojnosťou, on stojí nad tým všetkým s pokojným a čistým pohľadom. Prešiel utrpením, prešiel skúsenosťami, má svoju pôdu a tá mu je všetkým“ (Zvěřina 1930: 3). Kľúčové je Hlavajovo spojenie s pôdou – návrat k nej má byť liekom „chorej“ doby, v ktorej sa ocitla slovenská dedina. Ako uvádza Veronika Veberová, práve soteriologizmus (soteriológia – náuka o spásе) patrí medzi typické rysy ruralizmu (Veberová 2014: 275).

Pri vonkajšej charakteristike Adama Hlavaja rozprávač zdôrazňuje jeho maskulinnosť, fyzickú silu, odolnosť. Opisuje ho ako „divného, hranatého sedliaka“ (Urban 1930: 241), ktorý je „vysoký, štíhly“ (Urban 1930: 242-243), pripomína „rozrastený buk na poľane. Tvrdý, chladný, myslel bys' až bezcitný, ale mocný a nepoddajný“ (Urban 1930: 592). Kráča „rovným, dlhým krokom“, „bezohľadnou sedliackou chôdzou“ a pozerá „priamym, otvoreným pohľadom sálajúcim z očí,

11 O rovnakej situácii, keď má pes lepšie životné podmienky než človek, napísal M. Urban aj pobúrený fejtón. Píše v ňom, ako redakcia *Slováka* dostala telegram so správou, že gróf Richard Nicolaus Coudenhove-Kalergi prišiel s manželkou do Piešťan a liečebné procedúry má podstúpiť aj jeho sibírsky pes, čo M. Urban pohoršene odsúdil (Urban 1931a: 4). Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi (1894 – 1972) v roku 1923 predložil víziu zjednotenej Európy v podobe Spojených štátov Európskych vo svojej knihe *Pan-Europa* (Lukáč 2003: 121-123).

536 ktorý objímal a zvieral človeka ani obruč sud“ (Urban 1930: 241). V modelovaní Hlavajovho vnútorného ustrojenia si možno všimnúť súbežnú prítomnosť roľníckeho aj pastierskeho archetypu, ako o nich písal František Miko. V prospech roľníckosti svedčí, prirodzene, Hlavajova osudová spätosť s pôdou, práca na jednom mieste v ustálených podmienkach vymedzených prírodnými zákonitostami (Miko 1969: 212). Na druhej strane je pre Hlavaja typický silný individualizmus; keď sa ho zúfalí dedinčania pýtajú, komu majú veriť, Hlavaj odpovedá jednoslovne – seba („kratučké to slovo navrelo, zmohutnelo, premenilo sa v akési nové, ozrutné vierovyznanie, ktoré nepotrebovalo slov“, Urban 1930: 140). Túto jeho odpoveď komentoval J. Noge: „Vôbec nie je jasné, či to znamená seba ako jednotlivci, či seba ako stavu, dedine. Podľa obrazu, do akého autor vsadil Adama Hlavaja, to znamená skôr to prvé: seba, jednotlivci, svojmu sedliackemu individualizmu“ (Noge 1983: 222). Individualizmus patrí medzi prvky literárneho agrarizmu a zároveň sa prelína s pastierskym archetypom stelesňujúcim nezávislého človeka, ktorý je „odkázaný na seba, na svoje schopnosti, odvahu, tvorivosť, vynaliezavosť“ (Miko 1969: 212). „Svojhlavý“ je aj Hlavaj: „Kým okolo neho ľudia sa prali so slovčkami, robili si zbytočné problémy, on zdokonaľoval svoje hospodárstvo: naprával role, obstarával si nové hospodárske stroje, mokré miesta vysušal, využívajúc tak každú piaď zeme, ktorá sa mu do rúk dostala“ (Urban 1930: 83). Práve Hlavajov individualizmus popudil davistov – interpretovali ho ako egoizmus: „Veď Hlavajovci predvádzajú iba nepatrný obohacovací proces seba, svojej dediny a svojho kraja! Obohacujú sa, aniž by sa ich činy odchyľovali v najmenšom od podobných skutkov a „investičného programu“ ktoréhokoľvek mesta sveta“ (Okáli 1930: 1).

S roľníckym individualizmom súvisí aj motív indiferentizmu sedliaka k vonkajším udalostiam: Hlavaj sa nezaujíma o svet za hranicami svojho domu či chotára. Tento sedliacky indiferentizmus sa neskôr objavil vo vrchárskych prózach Františka Švantnera i v už spomínanom románe J. C. Hronského *Svet na trasovisku*.¹² K ľahostajnosti voči svetu mimo dediny, uzavretosti a koncentracii na vlastný okruh záujmov dospejú aj Ráztočania, pravda, až po katastrofickej povodni. Tá v románe funguje ako prostriedok vnútornej očisty. Napravení, „vyliečení“ Ráztočania sa prestanú starať o to, „čo sa robilo v politike, po mestách, v parlamente a vo všetkých politických kluboch“ (Urban 1930: 629), a vráti sa k svojmu „pravému“ poslaniu, teda k pluhom: „už pred východom slnka tiahli na polia a orali o závod, sľaby chceli rozrýpať celú zemeguľu“ (Urban 1930: 629).

V románe je kľúčovým konceptom vzťah k práci, ktorá dáva zmysel života, pretože prostredníctvom nej človek tvorí (nový) lepší svet. Tak Hlavaj vysvetľuje farárovi Ilečkovi svoju motiváciu, keď si začne stavať nový dom: „Veď nie pre dom to staviam. Skorej pre robotu. Robota ma teší. Tak tehlu k tehle prikladať... mäkol mu hlas – spájať maltou, vyplňovať medzery, vidieť, ako sa dvíha čosi od zeme, rastie, rozpína, hľadá očami novorodeňata do širokého sveta, to... to... sa nedá vysloviť. Od toho akoby sa vám rozpaľovalo srdce, čistili oči... To... to... to je vám celkom tak, ako keby ste sa modlili“ (Urban 1930: 334). Tvorba nového, lepšieho sveta je utopickou ideou, ktorá je dôležitým aspektom Urbanovho románu.

12 „Pomyslel si, musia byť na svete ľudia, čo majú na starosti vojnu, tak nech sa o ňu starajú, on má na starosti ľúku a role, tak na tie sa mu patrí myslieť, nuž myslieť iba na zem a rosu a na zlé pánky na maštalných dverách“ (Hronský 1991: 7).

Utópie často plnia dvojakú funkciu: jednak čitateľovi predostierajú obraz alternatívnej reality, zároveň však explicitne alebo implicitne vyjadrujú aj kritiku aktuálnej súčasnosti (Iljičov 1983: 710). Existujú utópie „úteku“ od sociálnej skutočnosti rousseauovskej proveniencie a utópie „rekonštrukcie“, predpokladajúce radikálnu zmenu spoločnosti (Gricanov 2003: 1073-1074). *Hmly na úsvite* sa jednoznačne blížila k typu o rekonštrukcii sveta. Natalia Kovtunová poukazuje na dve základné európske koncepcie utopickej zmeny spoločnosti: kým pre západné utópie bol príznačný istý pragmatizmus spojený s progresivizmom a precíznymi predstavami o podobe nového miesta, východné utópie zas stelesňovali myšlienku odporu voči progresivizmu – akcent nekládli na štruktúru utopického štátu, ale na utopického človeka, očistu a vstup do (pozemského) raja. Východné utopické predstavy boli málo normatívne, nezakladali sa na poriadku a systéme a nevenovali pozornosť opisaniu politickej realizácie, viac sa sústredili na mravné obrodienie človeka než na sociálno-ekonomické faktory (Kovtun 2014: 12-14). Urbanova utopická koncepcia sa blíži práve k východnému typu, akcentujúcemu mravné obrodienie, alebo dobovým slovníkom „preporodenie“ človeka. Ako upozornil J. Števček, Urbanovi „nejde o to, stavať nový svet, ale nový svet v sebe“ (Števček 1989: 315). Smer cesty k novému svetu ukazuje v románe najmä Adam Hlavaj, ku ktorému sa pridávajú „obrátený“ Juraj Sedmík a mladý farár Ilečko.

Pri analýze prvkov utopizmu v Urbanovom románe *Hmly na úsvite* nadväzujem na štúdiu Reného Bílika o utopických miestach v slovenskej literatúre (Bílik 2012). Odvoláva sa v nej na slovníkový význam slova utópia a poukazuje na skutočnosť, že pri charakteristike žánru utópie je dôležitý priestorový princíp, predovšetkým topos mesta a ostrova. Vo vzťahu utopického žánru k slovenskej literatúre si položil legitímnu otázku: „Čo s utópiou v literatúre, ktorú charakterizuje okrem iného dosť výrazná averzia voči mestu a mestskému priestoru, a čo s utópiou v kultúre, ktorá [...] neviaže svoju literárnu imagináciu na žiadne ostrovy?“ (Bílik 2012: 32). Ako riešenie ponúka vnímať toposy mesta a ostrova prostredníctvom ich priestorových atribútov, ako sú ohradenosť, ohraničenosť, izolovanosť, výlučnosť, inakosť. Okrem nich sa v topose mesta i ostrova tematizuje samotný akt stvorenia miesta ako nového ľudského miesta. Kľúčové je zviazanie priestorového aspektu s ľudskou produktivitou, vďaka ktorej sa ľudské dianie manifestuje ako inakosť, „idealita/ideálnosť, usporiadanosť, harmonickosť, súladnosť, hodnotový prebytok“ na pozadí kontrastu s nesúladným, disharmonickým i hodnotovo deficitným okolím (Bílik 2012: 34).

V podstate všetky uvedené princípy sa dajú identifikovať aj v analyzovanom románe. Svet Adama Hlavaja má typické utopicko-ostrovné atribúty. Hlavaj býva oddelene od zvyšku dediny, „na druhej strane, za riekou“ (Urban 1930: 139), ktorá predstavuje priestorovú i sémantickú hranicu. Len lávka ponad riekou spája „tie dva odlišné svety“ (Urban 1930: 240): výlučný svet Hlavajovej tvorivej práce, ľudskej produktivity a rozorvanej, nečinnej dediny. Hoci sú Ráztočky rozlohou malý priestor, hranica je výrazná, ako to pociťuje jedna z postáv: „po mŕtvej dedine, kde všetko ležalo akoby pod pliesňou, ovanula ho odrazu vôňa rušaných vecí, tá zvláštna, divá vôňa roboty, kde sa rodí len pod rukami, vyviera z vecí sťa živica a divne rozčuľuje“ (Urban 1930: 240). Dedina reprezentuje nesúlad, disharmóniu, zatiaľ čo u „Hlavaja bolo akoby inde, ďaleko kdesi, kde sa verí, kde sa vie, kde je isto, mocne, smelo ako doma, kde noha mimovoľne púšťa korene do

538 zeme“ (Urban 1930: 240). Keď príde na Ráztočky povodeň, predvídanému Hlavajovi nehrozilo nebezpečenstvo zatopenia, pretože mal podmurovaný breh aj zásoby jedla. Jeho dom „čnel z vody ako nedobytný hrad a spájal sa s Piľskom, tvoriac tak nejaký iný, bezpečnejší svet“ (Urban 1930: 622). Po očistnej katastrofe sa Ráztočky zmenia: Hlavaj sa stane skutočne „hlavou dediny“, richtárom, členmi výboru sa stanú mladí, spoľahliví gazdovia, do obce sa vráti vyhnaný farár Ilečko. Pod ich spoločným vedením nastanú v Ráztočkách lepšie časy: stavajú sa nové domy, hrádza, most – teda nastáva „deň pekný“. Ako to komentoval J. Noge, pokus o rekonštrukciu spoločenského systému tu nastane „prostredníctvom individuálnej, až individualistickej sebestačnosti silných jednotlivcov“ (Noge 1983: 222). Vďaka ich činnosti sa môže prejavíť obrodná sila dediny: „Ráztočky – dedina – nezahynie, že svojou úžasnou obrodnou a prispôsobujúcou sa silou nájde zo všetkého východisko, preklenie všetky prekážky“ (Urban 1930: 592). J. Števček v tejto súvislosti píše o takzvanom komunizme: „Komunionizmus, forma expresionizmu, resp. prejav jeho istého typu, súvisí tu celkom logicky s predstavou „nového človeka“. Nový človek je podmienka a korelát „celého ľudského spoločenstva“, a k tomu novému sa dá dôjsť len tak, že sa človek „nájde“ a že začne „od seba, od dediny – od Ráztoč““ (Števček 1989: 315). K tomuto poznaniu príde aj komunista Juraj Sedmík. Kľúčový je pre neho mystický zážitok, keď je uväznený pod troskami zrútenej betónovej stavby obchodného domu, kde pracoval ako robotník. D. Okáli v recenzii ironicky komentoval, ako mal Sedmík, zasypaný nekonečné hodiny o hlade a smäde, „rad vysoko intelektuálnych vidín“ (Okáli 1930b: 7) – zjaví sa mu Ježiš Kristus, ktorý Sedmikovi vysvetľuje, že „nestačí zničiť kapitalistov. Zničiac ich, zničili by ste len ovocie zo stromu, ktorý ho rodí, zničili by ste len plod. A to je robota celkom lichá. Strom bude rodiť ďalej a vám narastie druhá úroda; lebo nie v ovocí je vina, ale v strome, ktorý ho prináša“ (Urban 1930: 567). Aby nastala zmena, má Sedmík začať od seba; len tak môže vzniknúť nový, spravodlivý svet. Už som uviedla, že davistov sklamlalo Urbanovo riešenie. Podľa Okáliho opustil M. Urban pôdu skutočnosti a vybral sa „do džunglí náboženských, okultistických, černokňažníckych fantazmagórií“ (Okáli 1930b: 7).

Vladimír Clementis vyčítal Urbanovi naivitu, nedotiahnutosť myšlienok (Clementis 1931: 7). D. Okáli sarkasticky komentoval logické trhliny Urbanovej koncepcie morálneho preporodenia, konfrontujúc metaforu zlatého teľaťa (Sedmikov mystický zážitok, v ktorom mu Kristus vyjavil, že kapitalizmus je len prejavom starého ľudského hriechu – chamtivosti) s Hlavajovým „egoizmom“ a konštatoval, že si autor protirečí. D. Okáli hovorí o priam „primitivistickej názorovosti“ Urbana (Okáli 1930a: 7), ktorý odmietal akékoľvek politické programy a kritický bol aj voči komunistom. Tí podľa neho „hovorí len o Rusku, zvelebujú boľševizmus, hrajú sa na akési buňky, nadávajú, štvú“ (Urban 1930: 399) a ich ideológia je skôr „hluchý príznak [...] iné svety, iné ideály, živé ľuďmi, ktorých odchovala periféria, továrne a železný rev strojov“ (Urban 1930: 449). Od komunistického presvedčenia sa odvráti napokon aj Sedmík po svojom mystickom zážitku.

Záver

V dvadsiatych rokoch sa zintenzívňovala ľavicová kritika spoločenských pomerov, ktorá „upozorňovala na rozdiely medzi životnými podmienkami najbohatších a sociálne najslabších vrstiev“ (Haberlandová 2014: 107). Odpor voči kapitalizmu

zbližuje Urbanov román s ideami ľavicového názorového spektra. Čo sa však týka dobových politických ideológií prezentovaných politickými stranami, *Hmly na úsvite* sa jednoznačne neprikláňajú ani k jednej z nich. Ako uviedol Štefan Hoza vo svojej recenzii: „Urban nie je tu prívržencom ani ľudovej, ani agrárnej, ba nijakej strany“ (Hoza 1930: 920). K rovnakému záveru dospel aj Jiří Holý: „Vypravčeské gesto románu viditeľne smeruje k distanci od politiky jako mocenské hry sil a manipulace [...] platí to pro všechny strany a jejich politické reprezentanty bez rozdílu, ľudáky, agrárníky, národní socialisty, sociální demokraty i komunisty, pro politický život na středním Slovensku, v Bratislavě i v Praze“ (Holý 2002: 92). Urbanov rozprávač sa naozaj kriticky distancuje od všetkých politických strán aj od Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, na čo upozornilo viacero dobových recenzentov.

Hmly na úsvite sú spoločensko-politickým románom, v ktorom cítiť Urbanovu autorskú prítomnosť v komentároch k zobrazovaným udalostiam, v explicitnom vyjadrovaní ideí a myšlienok. Za hlavného vinníka všeobecného úpadku a biedy explicitne označuje kapitalizmus, ktorý sa „diametrálne rozchádzal so zásadami ľudskosti“ (Urban 1930: 544). Vníma ho ako dôsledok vzdalovania sa spoločnosti od kresťanskej morálky, podľahnutiu modle „zlatého teľaťa“. V tomto zmysle možno vidieť súvis prozaikovho myslenia s encyklikou Leva XIII. *Rerum novarum*¹³ cez odpor ku kapitalizmu aj komunizmu, dôraz na tradičné formy súžitia a komunitnú solidaritu v kontexte predstáv o spáse. Podľa encykliky „nepatrný počet bohatých navahnil na nesmierne množstvo proletárov bremeno takmer otročké“, no ako neúčinné a nespravodlivé vníma socialistické riešenie tohto problému formou zospoločenšenia súkromného vlastníctva. Oproti nemu zdôrazňuje ako základné východisko vzťah k pôde a prirodzené právo človeka na jej vlastníctvo: „okrem podmanenia si plodov zeme prináleží človekovi aj vlastníctvo samotnej zeme, z ktorej plodného lona dostáva nevyhnutné prostriedky pre svoje budúce potreby“ (Lev XIII. 1891 [online]).

Z hľadiska kompozície románu vyjadrujú prvé dve kapitoly sklamanie z povojnovej doby a tretia časť románu je obrazom hľadania východísk. Cieľom je „nový, veľký svet bez hraníc, ktorým sa dá chodiť bez vracania sa, svet jedného slnka, jednej noci i dňa, svet, ktorý Boh dal ľuďom do vena, svet jeden, stvorený za šesť dní, ktorý všade rovnako prijme, rovnako pritúli a rovnako bozká na teplé ústa“ (Urban 1930: 335). Vzorom silného jednotlivca, ktorý môže viesť svoje okolie k tvorbe takéhoto sveta, je predovšetkým Adam Hlavaj. Spôsob modelovania Hlavajovho hospodárstva má utopické črty; prejavuje sa v ňom ohraničenosť, výlučnosť, inakosť, je priestorom produktívnej, tvorivej práce. Ako poznamenal R. Bílik, „napriek marginálnemu počtu čistých utópií v slovenskej literatúre je koncept utopického miesta jedným z kľúčových toposov jej pateticko-mýtizujúcej línie“ (Bílik 2012: 42). Pateticko-mýtizujúca vrstva sa v *Hmlách na úsvite* spája s Hlavajom a s ním spätými motívmi pôdy. Návrat k tradičnému spôsobu života

13 Encyklika pápeža Leva XIII. *Rerum novarum* predstavovala „východiskový bod pre oficiálne sociálne učenie cirkvi. Text encykliky bol značne antisocialistický, kriticky reagoval na východiská i formy pôsobenia socialistického hnutia. Uvedomoval si ich nebezpečenstvo oproti snahám o presadenie vlastného sociálneho programu zostaveného z perspektív reštaurácie kresťanstva. Zároveň však obsahoval aj silnú kritiku dôsledkov vyvolaných liberálnou ekonomikou“ (Štofanič 2015: 81).

540 a tradičným hodnotám má vytvoriť protiváhu úpadkového smerovania modernej spoločnosti.

Prvá Československá republika priniesla pre Slovákov na jednej strane markantný posun v oblasti kultúry, vzdelanosti, rozvoja priemyslu i vedy a dnes sa neraz stáva objektom idealizácie. Na druhej strane však v dôsledku dvoch hospodárskych kríz a komplikovanej vnútornej i zahraničnopolitickej situácie nebola núdza o rozsiahle spoločenské problémy: nezamestnanosť, chudoba, bytová otázka, vystáhovalectvo. M. Urban energicky poukazoval na tieto problémy jednak v románe, jednak vo svojej publicistike. V tomto období nepresadzoval riešenie spoločenských problémov prostredníctvom konkrétnej ideológie. V dôsledku svojho antiintelektualizmu bol skeptický voči mestskej kultúre a jej politickým prejavom. V jeho tvorbe sa však objavovali motívy a naratívy, ktoré sa vyskytovali v dobovom diskurze viacerých politických strán: vzťah k roľníkovi, pôde a odmietnutie kolektívneho vlastníctva zdôrazňovali agraristi i citovaná pápežova encyklika; vízia očisteného, obrozeného národa a „zrod novej duchovne zregenerovanej spoločnosti“ boli zas kľúčové pre radikálnych nacionalistov (Hruboň 2021: 27); ľavicovej časti politického spektra boli blízke kritika nacionalizmu a politického katolicizmu a takisto akcent na sociálne témy. Mnohostrannosť či skôr ideovú eklektickosť *Hmiel na úsvite* si všimol aj Karol Körper, katolícky kňaz a ľudácky politik, podľa ktorého spisovateľ postupoval v románe priam vypočítavo, lebo „ponecháva každému svoje zadné vrátka“, čo je „šikovnosť Urbanova, ale spolu aj nebezpečnosť knihy“ (Körper 1930: 94).

Analýzou prvkov literárneho agrarizmu a utopizmu som chcela poukázať na spätosť Urbanovho románu so širším spoločensko-politickým a kultúrnym kontextom (ruralizmus, *Heimatroman*, komunistická i radikálne nacionalistická vízia nového sveta a nového človeka). Vzhľadom na výraznú orientáciu románu na mimoliterárnu skutočnosť je toto dielo zaujímavým prameňom reflektujúcim etapu vo svetonázorovom vývine M. Urbana.

Pramene

- HRONSKÝ, Jozef Cíger, 1991. *Svet na trasovisku*. Martin: Matica slovenská. ISBN 80-7090-215-9.
- URBAN, Milo [-mu], 1928a. Neomamonizmom. *Slovák*, roč. 10, č. 45, s. 1.
- URBAN, Milo [-mu], 1928b. Smutný chýr. *Slovák*, roč. 10, č. 37, s. 1.
- URBAN, Milo [-mu], 1929. Veľký Pôst. *Slovák*, roč. 11, č. 52, s. 9.
- URBAN, Milo [-mu], 1929b. Z psychológie plesovej sezóny. *Slovák*, roč. 11, č. 23, s. 4.
- URBAN, Milo, 1930. *Hmly na úsvite*. Praha: Družstevní práce.
- URBAN, Milo, 1931a. Jeden z mnohých bez mena. *Elán*, roč. 1, č. 7, s. 3.
- URBAN, Milo [-mu], 1931b. Šaša, štvornohý ataman sibírskeho stepí, absolvuje bahennú liečbu. *Slovák*, roč. 13, č. 16, s. 4.
- URBAN, Milo, 1940. Po čo sme prišli? *Gardista*, roč. 2, č. 44, 1. 11. 1940, s. 1-2.
- URBAN, Milo, 1944a. Smysl utrpenia. *Gardista*, roč. 6, č. 83, 12. 4. 1944, s. 1.
- URBAN, Milo, 1944b. Svätodušné svetlo. *Gardista*, roč. 6, č. 121, 28. 5. 1944, s. 1.

Literatúra

- BÍLIK, René, 2012. K problematike utopického miesta v slovenskej literatúre 20. storočia. In TARANENKOVÁ, Ivana – JAREŠ, Michal, ed. *Bude ako nebolo*. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV – Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, s. 44-53.
- CLEMENTIS, Vladimír, 1931. Hmlistý komunizmus v Hmlách na úsvite. *DAV*, roč. 4, č. 3, s. 7.
- ČAPEK, Karel, 1935. O slovenské literatúre. *Prítomnosť*, roč. 12, č. 1, s. 4-6.
- ČEPAN, Oskár, 1977. *Kontúry naturizmu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- GRICANOV, Aleksandr Aleksejevič, 2003. *Novejšij filosofskij slovar*. Minsk: Kniznyj dom. ISBN 985-428-636-3.
- GRIFFIN, Roger, 2015. *Modernizmus a fašizmus: pocit začiatku za Mussoliniho a Hitlera*. Praha: Karolinum. ISBN 978-802-4632-31-5.
- HABERLANDOVÁ, Katarína, 2014. Bývanie. V centre a na periférii. In SZALAY, Peter, ed. *Moderná Bratislava: 1918 – 1939*. Bratislava: Marenčin PT, s. 105-171. ISBN 978-80-8114-327-4.
- HÖHNE, Steffen – KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří, 2014. Úvodem: pojmosloví – stav bádání – historický kontext. In KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří – ZÁŘICKÝ, Aleš, ed. *Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848 – 1948*. Praha: Dokořán – Ostrava: Ostravská univerzita, s. 13-48. ISBN 978-80-7363-681-4.
- HOLEC, Roman, 2014a. Nacionálny mysticismus v stredoeurópskom literárnom agrarizme. In MICHÁLEK, Slavomír, ed. *Slovensko v labyrinte moderných európskych dejín*. Bratislava: Prodama, s. 612-628. ISBN 978-80-8939-628-3.
- HOLEC, Roman, 2014b. Slovenský roľnícky román z hľadiska literárneho agrarizmu. In KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří – ZÁŘICKÝ, Aleš, ed. *Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848 – 1948*. Praha: Dokořán – Ostrava: Ostravská univerzita, s. 548-575. ISBN 978-80-7363-681-4.
- HOLÝ, Jiří, 2002. *Možnosti interpretace. Česká, polská a slovenská literatura 20. století*. Olomouc: Periplum. ISBN 8086624021.
- HOZA, Štefan, 1930. [V pokračovaní románu „Živý bič“]. *Literárne listy*, príloha *Katolíckych kázní*, roč. 19, č. 3, s. 90-93.
- HRUBOŇ, Anton, 2019. *Ludácka čítanka. Sila propagandy, propaganda sily*. Bratislava: Premedia. ISBN 978-80-8159-761-9.
- HRUBOŇ, Anton, 2021. Slovenský fašizmus. In HRUBOŇ, Anton, ed. *Fašizmus náš slovenský. Korene, podoby a reflexie fašizmu na Slovensku (1919 – 1945)*, s. 17-174. Bratislava: Premedia. ISBN 978-80-8159-811-1.
- CHROBÁK, Dobroslav, 1930. Dva romány nových dní. *Elán*, roč. 1, č. 3, s. 5-6.
- ILJIČOV, Leonid Fiodorovič, 1983. *Filosofskij enciklopedičeskij slovar*. Moskva: Sovetskaja enciklopedija.
- KÖRPER, Karol, 1930. [Urbanova kniha je tak rozlične posudzovaná]. *Literárne listy*, príloha *Katolíckych kázní*, roč. 19, č. 3, s. 94.
- KOVTUN, Natalija Vadimovna, 2014. *Russkaja literaturnaja utopiya vtoroj poloviny XX veka*. Moskva: Flinta. ISBN 978-5-9765-2002-8.
- MACURA, Vladimír, 1977. Ruralizmus. In VLAŠIN, Štěpán, ed. *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, s. 331.
- MED, Jaroslav, 2005. Ideové kořeny ruralismu. In *Ruralizmus. Jeho kořeny a dědictví. Osobnosti – díla – ideje*. Semily: Státní okresní archiv Semily, s. 11-14. ISBN 80-86254-12-7.

- 542 MIKO, František, 1969. *Estetika výrazu*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- NOGE, Július, 1983. *Podoby realizmu v medzivojnovej próze*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- OKÁLI, Daniel, 1930a. Milo Urban ako mystický anarchista. *Národné osvobození*, príloha *Slovenských hlasov*, roč. 7, č. 243 (4. 9. 1930), s. 7.
- OKÁLI, Daniel, 1930b. Milko Urban – umelec. *Národné osvobození*, príloha *Slovenských hlasov*, roč. 7, č. 250 (11. 9. 1930), s. 7.
- RAKÚS, Stanislav, 1988. *Epické postoje*. Bratislava: Smena.
- SCHULTZ, Štefan, 1930. [Mladý a nadaný náš slovenský románopisec]. *Literárne listy*, príloha *Katolíckych kázní*, roč. 19, č. 3, s. 93-94.
- SIDOR, Karol, 1930. Ideová náplň románu Hmly na úsvite. *Slovák*, roč. 12, č. 154 (10. 7. 1930), s. 5.
- ŠTEVČEK, Ján, 1989. *Dejiny slovenského románu*. Bratislava: Tatran.
- ŠTOFANÍK, Jakub, 2015. Sociálny katolicizmus a sekularizácia. *Forum historiae*, roč. 9, č. 1, s. 77-91. ISSN 1337-6861.
- ŠÚTOVEC, Milan, 2007. „Blut und Boden“ po slovensky a po žensky. (Tri rané prózy Margity Figuli). *Slovenská literatúra*, roč. 54, č. 6, s. 417-428. ISSN 0037-6973.
- ŠÚTOVEC, Milan, 2019. *Politické Slovensko. Encyklopedická príručka. Aktéri, dokumenty, inštitúcie, politické strany, udalosti*. Bratislava: Slovart. ISBN 978-80-556-3894-2.
- VEBEROVÁ, Veronika, 2014. Mystika pôdy, národa a krve. Spisovateľé ve vzťahu k tradičionalistickým a regionálnym kultúrne-politickým aspektům v letech 1924 – 1934. In PAPOUŠEK, Vladimír, ed. *Dějiny nové moderny. Česká literatura v letech 1924 – 1934*. Praha: Academia, s. 249-284. ISBN 978-802-0022-96-7.
- VLAŠÍN, Štěpán, 1977. *Slovník literárních směrů a skupin*. Praha: Odeon.
- ZVĚŘINA, Ladislav [LNZ], 1930. Milo Urban. Hmly na úsvite. *Slovenský denník*, roč. 13, č. 176 (2. 8. 1930), s. 2-3.
- ŽILKOVÁ, Adela, 2006. Hmly na úsvite. In CHMEL, Rudolf, ed. *Slovník diel slovenskej literatúry 20. storočia*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, s. 471-473. ISBN 80-714-9918-8.

Elektronické zdroje

- LEV XIII. 1891. *Rerum novarum*. Preklad Stanislav Košč, 1997. Dostupné z: <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/rerum-novarum>

Mgr. Tamara Janecová, PhD.
 Katedra slovenského jazyka a literatúry
 Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity
 Priemyselná 4
 917 01 Trnava
 Slovenská republika
 E-mail: tamara.janecova@truni.sk